

Տարոն Սիմոնյան

ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության և պատմության ամբիոնի ասպիրանտ

ԱՐԴԻ ԻՐԱՎՈՒՆԵՔԻ ՀԱՄԱԼԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ. ՄԻՆԵՐԳԵՏԻԿ ՄՈՏԵՅՈՒՄ

Երևույթների ուսումնասիրման սիներգետիկ մոտեցումը ժամանակակից գիտության անբաժանելի մասն է, որը ուրույն կամուրջ կամ մեթոդաբանական տեղեկատվության փոխանակման հնարավորություն է ստեղծում բնական և հասարակական գիտությունների միջև: Այն կարելի է դիտարկել որպես արդիական և ամենից խոստումնալից հետազոտական ծրագրերից մեկը, որն ուղղված է ցանկացած տիպի համալիր համակարգերի էվոլյուցիայի և ինքնակազմակերպման ընդհանուր ուղղությունների փնտրմանը՝ անկախ դրանց առանձին տարրերի և ենթահամակարգերի: Միներգետիկան իր բնույթով միջառարկայական և բազմառարկայական տեսություն է: Դրանում զարգացած ոչ գծային էվոլյուցիոն մոդելները կարող են կիրառվել «մարդկային կոգնիտիվ և մշակութային ակտիվությունը հասկանալու, ինչպես նաև համալիր հասարակական համակարգերը կառավարելու համար»:¹ Այդ տեսությունը կարող է օգտագործվել որպես մեթոդաբանական գործիք նաև պետականագիտությունում և իրավագիտությունում:

Ժամանակակից իրավաբանների շրջանում իրավագիտության տեսամեթոդաբանական խնդիրների լուծման ժամանակ սիներգետիկ հետազոտությունների օգտագործման նպատակահարմարության հետ կապված գերիշխում է մերժողական վերաբերմունք: Սակայն պետք է փաստել, որ արդի պետականագիտական և իրավագիտական շատ խնդիրներ դեռևս չեն ստանում գիտականության հիմնավորված լուծումներ: Դրա պատճառներից մեկը, կարծում ենք, դրանց հետազոտումն է դասական մեթոդներով, որոնք, իհարկե, անհրաժեշտ են, սակայն ոչ բավարար համակարգային էություն ունեցող երևույթները օբյեկտիվ հետազոտելու համար: Անհրաժեշտ է դրանք դիտարկել հետդասական (այսինքն՝ ոչ դասական և հետ-ոչդասական) գիտական մեթոդներով, որոնք,

¹ H. Haken and H. Knyazeva, H. Haken and H. Knyazeva, Arbitrariness in Nature: Synergetics and Evolutionary Laws of Prohibition, Journal for General Philosophy of Science 31, Netherlands, Kluwer Academic Publishers, 2000, էջ 57-73:

հարստացված լինելով ոչ միայն հումանիտար, այլև բնական գիտությունների զարգացման արդյունքներով, հնարավորություն են տալիս պետականության երևույթների զարգացման դիտարկումը կազմակերպելու առավել օբյեկտիվ և բազմակողմանի հիմքերի վրա՝ հարաբերական տարածաժամանակի, ինչպես նաև ներհամակարգային առանձնահատկությունները հաշվի առնելով, որոնց մեջ էական դեր է կատարում հենց այդ նույն համակարգին առնչվող համակարգային սկզբնական հիշողությունը:

Միներգետիկայի ճանաչողական մոտեցումների կիրառման նշանակությունն իրավաբանական գիտությունում ընդգծվում է իրավական ճանաչողության ճգնաժամի մեթոդաբանական լուծմամբ՝ հիմք ընդունելով մի քանի մոտեցումների սինթեզը: Եվ, միգուցե, այն, ինչ պետք է իրավագիտությանը, իրավունքի դինամիկայի տեսությունն է: Իսկ սիներգետիկան, որ ամերիկյան դոկտրինում ավելի շատ հայտնի է համալիրության տեսություն անվանմամբ, «սահմանում է իրավական տեսության այդ նոր հարացույցի (պարադիգմայի) համար անալոգիական հիմք»:¹

Ճշմարիտ է, որ «իրավական օբյեկտներն այսուհետ չեն կարող ուսումնասիրվել՝ այլ գիտություններից, հասարակական զարգացումից մեկուսացված վիճակում»:² Եվ ինչպես իրավացիորեն նշում է Վենգերովը. «պետության և իրավունքի տեսությունը աստիճանաբար ներքաշել է նաև ինքնակամ, ինքնակազմակերպվող և պատահական գործընթացների վերաբերյալ ձևավորող նոր գիտությունից՝ սիներգետիկայից եկող մեթոդաբանությունը: Այս մեթոդաբանական գաղափարները թույլ են են տալիս ավելի լավ հասկանալու պետաիրավական ոլորտում, հատկապես՝ տեղական ինքնակառավարման մեջ դեմոկրատական սկզբունքների զարգացման մեջ և գործադիր իշխանության կառուցվածքում ինքնակառավարման և կառավարման գործընթացները: Հասարակական զարգացման մեջ պատահականության կառուցողական դերի նոր տվյալները առավել խորն են բացատրում հասարակության պետաիրավական կյանքում սուբյեկտիվ գործոնը, թույլ են տալիս պատճառահետևանքային կապերի

¹ Ruhl. J. B., Complexity theory as a paradigm for the dynamical law-and-society system: A wake-up call for legal reductionism and the modern administrative state, Duke Law Journal, volume 45, 1996a, 849-928, էջ 906:

² Д. А. Керимов, Методология права, Предмет, Функции, Проблемы, Философии Права, Москва 2008, էջ 244:

հետ մեկտեղ հաշվի առնել նաև պատահական և հնարավոր կապերը»:¹ Եվ, մեր կարծիքով, մեթոդաբանական բազմակարծության պայմաններում սիներգետիկայի հենց մեթոդաբանական մշակումները կարող են դիտարկվել որպես հիմնական, անկյունային ուղենիշներ միջառարկայական երկխոսության համար:

Մյուս կողմից սիներգետիկան բացահայտում և ընդգծում է ինքնակազմակերպվող հասարակական համակարգում մարդու դերը, ով, լինելով համալիր համակարգի բաղկացուցիչ մասը և հնարավորություն ունենալով էմպիրիկ փորձը համատեղել տեսական վերլուծության արդյունքների հետ, կարող է անմիջականորեն ազդել այդ համակարգի, ինչպես նաև այդ համակարգից սնուցվող այլ համակարգերի զարգացումների և հնարավոր ճյուղավորումների (քի.ֆուրկացիաների) ընտրության վրա, քանի որ «սուբյեկտը ինքնակազմակերպվող իրականության որակապես որոշակիացված միջոցն է»:²

Այստեղ հետաքրքրական է Ա.Բ. Վենգերովի ներկայացրած հարացուցային փոփոխությունների պարզ մեկնաբանությունը. *«Ամեն ինչ սկսվում է բարդ և խճճված սոցիալական երևույթների վերլուծության և բացատրության համար նոր հասկացությունների անմեղ օգտագործումից, իսկ հետո հանկարծ հայտնաբերվում է, որ այդ սոցիալական երևույթները և շատ բնագիտական ֆենոմեններ ունեն միևնույն բնույթը, ենթարկվում են միևնույն հիմնարար սկզբունքներին: Մարդկային միտքը բարձրանում է ճանաչողության նոր մակարդակի և զարմանքի և անհանգստության հետ խառնված հույսով բացահայտում և դիտարկում է բացված նոր խորքերը և հեռավորությունները»*:³

«Երբ մենք խոսում են իրավունքի տեսությունը համալիր հարմարվողական համակարգերի տեսությամբ [սիներգետիկական տեսությամբ] լրացնելու մասին, մենք կարող ենք մտածել այն բովանդակային խորության մեկ կամ մի քանի մակարդակներում կիրառելու մասին»⁴: Առավել

¹ Теория государства и права. Ч. 1. Теория государства/ Под ред. А. Б. Венгера, Москва, 1996, էջ 18:

² Аршинов В. И., Синергетика времени // Синергетика времени.— М.: Репроникс, 2007, էջ 16:

³ Венгеров А.Б., Синергетика и политика: Общественные науки и современность. 1993. № 4. էջ 55-69, էջ 55:

⁴ Ruhl J. B., Law's Complexity, Georgia State University Law Review Symposium Issue, Forthcoming, FSU College of Law, Public Law Research paper No. 313, 885-911 էջ, 887 էջ:

խորը մակարդակում կարելի է հարցնել, թե արդյո՞ք իրավունքն ինքնին համալիր հարմարվողական համակարգ է: Եթե տնտեսությունը և իրավական համակարգը՝ երկուսն էլ համալիր հարմարվողական համակարգեր են, ապա ակնկալվում է, որ այդ երկու համակարգերը համալիր կերպով են փոխհարաբերվում միմյանց հետ, ինչպես նաև մյուս բոլոր համալիր սոցիալական և ֆիզիկական համակարգերի հետ, որոնց հետ նրանք փոխկապակցված են: Եվ եթե իրավունքը համալիր կերպով ազդում է տնտեսությանը և այլ համակարգերին, իսկ տնտեսությունը և այլ սոցիալական համակարգերը ազդում են իրավունքին, տարբերակվող հավանականություն է, որ իրավունքը ինքն իրեն ազդում է համալիր կերպով:¹

Այս ամենը վերլուծելիս ակնհայտ է դառնում, որ հասարակական գիտություններում, այդ թվում՝ պետականագիտությունում և իրավագիտությունում, հարացուցային փոփոխության անհրաժեշտություն կա: Այդ փոփոխությունը արտահայտվում է դինամիկայի և զարգացման նախկին դետերմինիստական, դիալեկտիկական աշխարհընկալումից նոր, ավելի լայնի՝ սիներգետիկականի անցումում, իսկ դրանց տարբերությունները արտահայտվում են գործընթացների՝ պատճառում, ձևում, հատկությունում, գործոններում, արդյունքում և ճանաչողության ու արդյունքի ստուգման միջոցներում:²

Գործընթաց	Նախկին՝ դասական և ոչ դասական հարացույց (դիալեկտիկա)	Նոր՝ հետ-ոչ-դասական հարացույց (սիներգետիկա)
Պատճառ	Հակասությունների պայքար և միասնություն, հակասականությունների միասնություն, բացասման բացասում, քանակականից որակականի անցում:	Անհավասարակշռություն, անկայունություն, ճգնաժամեր, էվոլյուցիա և համաէվոլյուցիա:

¹ Մանրամասն տե՛ս Ruhl J. B., Law's Complexity, Georgia State University Law Review Symposium Issue, Forthcoming, FSU College of Law, Public Law Research paper No. 313, 885-911 էջ, 887 էջ:

² Венгеров А.Б., Синергетика и политика: Общественные науки и современность. 1993. № 4. էջ 55-69, էջ 57:

Ձև	Աստիճանականության ընդհատում, «թռիչքներ», «պարուրած», ցածրից բարձրին:	Ֆլուկտուացիաների (շեղումների, տատանումների) կուտակում, բիֆուրկացիա, ֆազային անցումներ, ինքնակամ անցումներ, նոր իրավիճակում գտնվող համակարգեր, ոչ գծայնություն, ինքնակազմակերպում:
Հատկություն	Դետերմինացվածություն, պատահականությունը՝ որպես անհրաժեշտության դրսևորման ձև:	Դետերմինացվածություն՝ պատահույթների առանձին ոլորտ, հավանական պատահականություն, կռահողական պատահար:
Գործոն	Օբյեկտիվ, սուբյեկտիվ, օրինաչափություն, միտում:	Պատահարի փոքր ազդեցություններ, կարգի պարամետրերի ատտրակտոր, մեզոմակարդակի միջոցով միկրոմակարդակի գործընթացների ազդեցությունը մակրոմակարդակի վրա:
Արդյունք	Ի վերջո՝ անհրաժեշտություն, հետընթաց շարժում, փոփոխություններ (այդ թվում՝ դինամիկ գործընթացի սուբյեկտի վրա փոփոխված միջավայրի ազդեցությունը):	Մասերի գումարին անհավասար բազմամակարդակ ամբողջի ձևավորում, նոր անկայունություն, անդառնալիություն, մտադրվածության անհամապատասխանություն, բարդացում, համալիրացում:
Ճանաչողության և արդյունքի ստուգման միջոց	Վերացականից կոնկրետ և հակառակը, պրակտիկան՝ որպես ճշմարտության չափանիշ:	Ռեզոլյուցիոն, ռեդուկցիոնիզմ, համաեվոլյուցիա, անկանխատեսելիություն:

Մրա վրա հիմնվելով՝ անհրաժեշտ է արդի բիֆուրկացիոն (ճյուղավորման) ժամանակաշրջանում երևույթները դիտարկել նոր հայացքով, ինչը հնարավորություն կտա նկատելու այն նրբությունները, որոնք «թիթեռնիկի ազդեցության» շնորհիվ փոփոխում են անփոփոխ կամ հստակ օրինաչափություններով փոխվող թվացող համակարգերը¹։

	Առկա հայացք	Չևավորվող հայացք
Ֆիզիկական աշխարհ	Ատոմական, ֆրագմենտացված: Օբյեկտները անկախ և ինքնուրույն են: Մարդիկ անհատականացված են:	Հոլիստիկ, փոխկապակցված: Օբյեկտները և մարդիկ ինտեգրացված են համագործակցությունում:
Ֆիզիկական գործընթացներ	Մատերիալիստական, դետերմինիստական, մեխանիկական:	Օրգանական, փոխներագրող, հոլիստիկ:
Օրգանական գործառույթ	Անջատողական. մասերը փոխադարձաբար փոխանակելի են:	Փոխկապվածություն, փոխկախվածություն, անդառնալիություն:
Սոցիալական էթոս	Տեխնոլոգիական ուղղվածության, ինտերվենցիոնիստական՝ հիմնված ապրանքների վրա	Կոմունիկացիոն ուղղվածության՝ հիմնված ծառայությունների վրա:
Սոցիալական առաջընթաց	Կախված է սպառումից, ռեսուրսների փոխարկում:	Ուղղված է հարմարվողականությանը, ռեսուրսների հավասարակշռությանը:
Տնտեսություն	Շարժվում է մրցակցությամբ և շահույթով, շահագործողական բնույթ ունի:	Շարժվում է գործընկերային ուժերով և տեղեկատվությամբ:

¹ Աղուսյակը կառուցված է Է. Լասլոյի առաջարկած համակարգի հիման վրա (տե՛ս Լասլո Զ., Век бифуркации: постижение изменяющегося мира // Путь. 1995. № 1., էջ 89):

Մարդկություն	Գերակայություն բնության հանդեպ, անտրոպոցենտրիզմ	Ինտեգրված է բնությանը, Գայակենտրոնություն
Մշակույթ	Եվրոկենտրոն, գա- ղութային	Պլյուրալիստական, բազ- մաբևեռային
Քաղաքականությ- ուն	Աստիճանակարգ- ված, հիմնված ուժի վրա:	Հետերարխիկ (հոլախիկ), հիմնված ներդաշնակության վրա:

Սրան կարելի է ավելացնել նաև իրավական իրականությանը.

Իրավունք	Հարաբերականորեն կայուն հարաբերությ- ունները կարգավո- րող, նորմերի՝ ներ- քին որոշակի աստի- ճանակարգային կա- ռուցվածք ունեցող ստատիկ համակարգ	Հարաբերականորեն անկա- յուն հարաբերություններ կարգավորող, նորմերի՝ հո- լիստիկ կառուցվածք ունե- ցող դինամիկ համակարգ
----------	--	--

Իր ամենից խոր մակարդակում, այնուամենայնիվ, համալիր հար-
մարվողական համակարգերի տեսությունը (որ համալիր համակարգերի
կամ սիներգետիկական տեսության դրսևորում է), կիրառված լինելով ի-
րավական համակարգում, իրենից ներկայացնում է հետազոտության
հարուստ և դինամիկ ոլորտ:

Այն խնդիր է առաջադրում.

ա/ արդյո՞ք իրավունքի թիրախները համալիր հարմարվողական
համակարգերն են, և եթե այո, ի՞նչ է դա նշանակում իրավունքի կառուց-
վածքի համար,

բ/ արդյո՞ք իրավունքն այնպես, ինչպես մենք սահմանում ենք, դրա
սահմանները, ինքնին համալիր հարմարվողական համակարգ է, և եթե
այո, ապա ի՞նչ է դա նշանակում իրավունքի կառուցվածքի համար.

գ/ ինչպե՞ս են իրավունքը և նրա կարգավորման թիրախները համա-
կեցում, և ի՞նչ է դա նշանակում իրավունքի կառուցվածքի համար:¹

¹ Ruhl J. B., Law's Complexity, Georgia State University Law Review Symposium
Issue, Forthcoming, FSU College of Law, Public Law Research paper No. 313, 885-
911 էջ 887:

Շատ դեպքերում գիտությունը ընդունում է սոցիալական կյանքում գոյություն ունեցող «անտեսանելի ձեռքերի» գոյությունը և համալիր հարմարվողական համակարգերի տեսության օգտագործման արժեքը՝ սոցիալական երևույթների վրա դրանց ազդեցությունը հասկանալու համար: Սակայն շատ դեպքերում որոշ հետազոտողներ ընդդիմանում են այդ տեսության կիրառմանը *իրավական համակարգերի* նկատմամբ՝ հիմնվելով այն բանի վրա, որ իրավունքը մարդկանց կողմից գրված կանոններ են և հետևաբար դրանք հասարակական կեցությունում չեն կարող առաջացնել անկանխատեսելի, անվերահսկելի հետևանքներ: Սակայն այս մտտեցումը անտեսում է երկու հանգամանք. ա) իրավական համակարգը՝ որպես այլ սոցիալական համակարգերի կարգավորման համար կանոնների աղբյուր, պետք է հաշվի առնի, թե ինչպես են այդ համակարգերը գործում: Եթե ինչ-որ մեկը ցանկանում է դեկլարել համալիր հարմարվողական սոցիալական համակարգ, նա պետք է մտածի համալիր հարմարվողական սոցիալական համակարգի պես, բ) իրավունքը՝ որպես կանոնների և բանաձևերի ամբողջություն, իրավական համակարգի արդյունք է, մարդկանց և ինստիտուտների ամբողջություն: Իրավունքն այս իմաստով պարզապես իրավական համակարգը ձևավորող տարր է, ինչպես գները՝ շուկայում:

Իրավունքը սոցիալական համակարգերում խթանող փոփոխության նախաձեռնություն է, և այստեղ կրկին համալիր հարմարվողական համակարգերի կառուցվածքային հիմնախնդիրները գծագրվում են իրավական համակարգի վրա, ինչպես ներկայացված է ներքոնշյալ մասում¹: Ստորև փորձենք համառոտ կերպով և առանձին փոքր և հասկանալի օրինակներով ներկայացնել համալիր համակարգերի տեսության ձեռքբերումները, և իրավական համակարգը՝ լայն իմաստով, դիտարկելի դարձնել սիներգետիկ աշխարհաստիպի տեսանկյունից, ինչը կօգնի իրավական իրականությունում տեսանելի դարձնել երևույթներ, որոնք դժվար տեսանելի են նախկին հարացույցների դեպքում:

Հատկանիշ առաջին՝ տարասեռություն (Heterogeneity): **Կանոն՝** համալիր հարմարվողական համակարգերը կազմված են բազմաթիվ տարասեռ ինքնավար մասերից (գործակալներից): Իրավական համա-

¹ Ruhl J. B., Law's Complexity, Georgia State University Law Review Symposium Issue, Forthcoming, FSU College of Law, Public Law Research paper No. 313, 885-911 էջ, 897 էջ:

կարգում դրա օրինակներն են՝ ա) տարբեր իրավական աշխարհահայացք ունեցող օրենսդիրներ, դատավորներ և այլ խաղացողներ, ովքեր իրենց մասնագիտական գործունեությամբ ազդում են իրավաստեղծագործության, իրավակիրառման, իրավապահպանման վրա, բ) իրավաբաններ (այդ թվում՝ փաստաբաններ), պետական մարմիններ և հաճախորդներ, որոնց փոխգործունեության ընթացքում ձևավորվում են սոցիալական պատկերացումը և աշխարհահայացքն իրավական իրականության նկատմամբ, գ) պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմիններ, որոնց կողմից իրավական նորմերի կիրառման ընթացքում առաջանում են միևնույն հարաբերությունները տարբեր կերպ ընկալելու և գնահատականներ տալու դեպքերը՝ հաշվի առնելով տարբեր գործոններ՝ անհատական, տեղական սովորույթներ, ազգային փոքրամասնությունների դեպքում՝ մշակույթ և այլն:

Հատկանիշ երկրորդ՝ դետերմինիստական կանոններ: **Կանոն՝** համակարգի ներսում կառուցվածքային մասերը փոխհարաբերվում են միմյանց հետ և հարմարվում են միմյանց՝ համաձայն դետերմինիստական կանոնների: **Իրավական համակարգում, օրինակ՝** ա) ընդհանուր իրավասության, վերաքննիչ, վճռաբեկ դատարանները մեկնաբանում են օրենսդրական ակտեր: Սահմանադրական դատարանը որոշում է օրենքների սահմանադրականության հարցը և այլն, բ) հաշվի առնելով դատական պրակտիկան և իրավակիրառ այլ պրակտիկայում ի հայտ եկած օրեննադրական թերությունները՝ օրենսդիրները վերանայում են օրենքները, գ) հստակ սահմանված հաջորդական իրավական պրակտիկան՝ օրինաստեղծագործություն, իրավակիրառում, իրավապահպանում:

Հատկանիշ երրորդ՝ ոչ գծային հարաբերություններ: **Կանոն՝** համակարգի կառուցվածքային մասերի, խաղացողների փոխհարաբերության կանոնները չեն կենսագործվում այն վարքագծում և հանգեցնում այն արդյունքի, որը ենթադրվում էր, որ կլինի ժամանակի մեջ շարունակական համաչափ փոխհարաբերության արդյունքում: **Իրավական համակարգի օրինակներ՝** ա) օրենսդիրների քաղաքական ղեկավարությունը փոխոխվում է՝ հանգեցնելով նոր իրավական քաղաքականության, ինչը երբեմն հակասությունների մեջ է մտնում նախկին իրավական քաղաքականության հետ, բ) նոր իրավական ակտերն ուժի մեջ են մտնում կամ հին իրավական ակտերը լրացվում են կամ վերացվում, գ) գերատեսչությունների ղեկավարները փոփոխվում են, և փոխվում է քաղաքական ուղղվածությունը, դ) դատարանները անսպասելիորեն վերանայում

են նախադեպը, կամ սահմանադրական դատարանը հակասահմանադրական է ճանաչում ինչ-որ իրավական նորմ, որը շղթայական փոխազդեցություն է առաջացնում ամբողջ իրավունքի համակարգի ներսում, իսկ հասարակության ներսում արագ զարգացումների պայմաններում կորչում է այդ շղթայական փոխազդեցության պատճառահետևանքային կապը, և իրավունքի համակարգում (ինչպես նաև իրավական համակարգում) ոչ սովորական, ոչ գծային զարգացումներ են տեղի ունենում:

Հատկանիշ չորրորդ՝ հետադարձ կապի ցանցային կապակցվածություն: **Կառոն՝** համակարգի գործակալների, մասերի և մակարդակների միջև գոյություն ունի բարձր փոխկապվածություն՝ ստեղծելով հանգույցների և ալիքների ցանց, որի միջոցով տեղեկատվություն է հոսում (իրավական մշակույթ, իրավահասկացողություն, իրավական պրակտիկա, էներգիա, փող և այլն): **Իրավական համակարգի օրինակներ՝** ա) գործը վերանայող դատարանների համակարգ, գերատեսչությունների, գործակալությունների աստիճանակարգային կառուցվածքը, բ) օրենսդիրն իր գործողություններով «պատասխանում» է դատարանի կողմից իրավական ակտերի մեկնաբանմանը, գ) սոցիալական կեցությունում կատարվող ցանկացած փոփոխություն, ազդակ, հասարակական հուզում, ընդվզում հասարակական համակարգի և պետականության համար իր արտացոլանքն է գտնում իրավական համակարգում, և շատ դեպքերում ուղղակի պատճառահետևանքային կապը դժվար տեսանելի է լինում:

Հատկանիշ հինգերորդ՝ ձևավորում և միացում (aggregation): **Կառոն՝** քանի որ համակարգի բովանդակությունը աճում է, համակարգի վարքագիծը մեծամասամբ ձևավորվում է ցանցային շղթայական կապերի միացումներից և փոխգործակցությունից, որը չի կարող բացատրվել համակարգի առանձին մասի հետազոտությունից: **Իրավական համակարգի օրինակ՝** պետության կողմից հասարակության տեղեկատվության անվտանգության ապահովման համար անհրաժեշտ է ունենալ այդ ոլորտում իրավական կարգավորման կառուցակարգ (*օրինակ՝ 2009թ-ի հունիսի 26-ի ՀՀ Նախագահի ՆԿ-97-Ն Կարգադրությամբ հաստատված «ՀՀ տեղեկատվական անվտանգության հայեցակարգ»*), իսկ դրա համար բավարար չէ միայն տեղեկատվության փոխանցման հեռուստատեսային, ռադիոյի, համացանցի կամ այլ միջոցի առանձին հետազոտությունը: Անցումային և անկայուն հասարակական համակարգերում, որտեղ աննշան տեղեկատվական հոսքը կարող է առաջացնել հասարակության համար հսկայական հետևանքներ, անհրաժեշտ է հետազոտել

տեղեկատվական հոսքերի հնարավոր բոլոր ուղիներ, որոնք արդի պայմաններում գնալով շատանում են: Միայն հարաբերական ամբողջական պատկերացում ունենալով է հնարավոր ոլորտը կարգավորել իրավական նորմերի համակարգով, որոնք կկարողանան ո՛չ սահմանափակել զարգացման համար անհրաժեշտ տեղեկատվության հոսքերը, ո՛չ էլ թույլ տան համակարգի համար կործանիչ տեղեկատվության ներմուծումը և օգտագործումը:

Հատկանիշ վեցերորդ՝ կախվածությունը ուղուց (ատտրակտոր): **Կանոն**՝ համակարգի հաջորդ վիճակը կախված է նախկին բոլոր վիճակների միջով հոսած տեղեկատվությունից: **Իրավական համակարգի օրինակ՝** պետության վերին ատյանի դատարանի (վճռաբեկ դատարանի) հիմնական գործառույթներից է ապահովել դատաիրավական պրակտիկայի միասնականությունը. այսինքն՝ տալ իրավական նորմի միօրինակ, կանխատեսելի մեկնաբանություն, ինչը պարտադիր կլինի հետագայում քննվող գործերի համար:

Հատկանիշ յոթերորդ՝ ինքնակազմակերպվող կառուցվածք: **Կանոն**՝ քանի որ համակարգի ծավալը մեծանում է, համակարգը ձգտում է իր շուրջը կազմակերպել խորը կառուցվածքային կանոնների ամբողջություն, որոնք կայունություն կբերեն համակարգի վարքագծին: **Իրավական համակարգի օրինակ՝** անցումային հասարակությունների պետական իշխանությունները, անկայունության փուլից փորձելով դուրս գալ, փորձում են հնարավորինս արագ և շատ իրավական կարգավորում մտցնել հասարակական հարաբերություններում՝ չսահմանափակվելով միայն օրենքների մակարդակով իրավական կարգավորումից և խորացնելով ենթաօրենսդրական իրավական ակտերի կողմից հարաբերությունների կարգավորումը: Այլ խոսքերով՝ հասարակական շարժընթացում իրավական նորմերով փորձ է արվում ավելացնել սինկրետիզմը (պահպանողական վեկտոր):

Հատկանիշ ութերորդ՝ ծայրահեղ վիճակներ: **Կանոն**՝ չնայած համակարգի խորը կայուն կառուցվածքային գծերը, դինամիկ որակները (ոչ գծային հարաբերություններ, ցանցային արձագանք) փոքր են՝ համակարգի «մակերեսի» վրայի փոփոխության համեմատությամբ, համակարգը զարգանում է «կայուն անհավասարակշիռ» վարքագծի ներքո, երբեմն մոտ քառսին կամ քառսի «սահմանին»: **Իրավական համակարգի օրինակ՝** ա) իրավունքը նույնպես շարունակաբար փոփոխվում է, քանի որ նոր իմացություն և նոր հանգամանքներ են մուտք գործում համա-

կարգ հատկապես անցումային ժամանակահատվածում, երբ արժեքա-իրավական կողմնորոշման մեջ փոփոխություններ են կատարվում (օրինակ՝ եվրոփնտենգրացի և այլն), ք) թեև ՀՀ անկախությունից հետո ընդունվել են կայուն հարաբերությունները կարգավորող հիմնական օրենսգրքեր (հատկապես քաղաքացիական և վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքերը), այնուամենայնիվ դրանք չափազանց հաճախ են ենթարկվում փոփոխությունների և լրացումների:

Հատկանիշ իններորդ՝ իրավունքի հետ կապված իրադարձությունների բաշխման իշխանություն: **Կանոն՝** համակարգում իրադարձությունների «չափերի» բաշխումը չի ցուցադրում երկանդամ սովորական բաշխում, այլ ասիմպոտոտիկ հատկությունները՝ շատ «փոքրիկ» և շատ քիչ «լայն» իրադարձություններով: **Իրավական համակարգի օրինակ՝** ա) անգլոամերիկյան երկրներում գերագույն դատարանները, ՀՀ-ում Վճռաբեկ դատարանը, ՄԻԵԴ-ը շատ հազվադեպ են փոխում ձևավորված նախադեպը, ք) նախադեպային նշանակություն ունեցող որոշումների շատ փոքր մասն է ամենաշատը հիշատակվում և օգտագործվում այլ գործերում. այսինքն՝ փաստացի դառնում նախադեպային:

Հատկանիշ տասներորդ՝ հարմարվողական դիմադրություն և ճկունության կարողություն: **Կանոն՝** այդ ներքին վարքագծերի արդյունքում համակարգը՝ որպես ամբողջություն, *դիմադրություն* է ցույց տալիս միջավայրային գրգռումներին և դրսևորում է *ճկունություն* միջավայրային գրգռմանը հաջորդող իր՝ կրկնվող կամ ինքնակազմակերպմանը մոտ ծայրահեղ վիճակներին: **Իրավական համակարգի օրինակներ՝** ա) հաճախ է պատահում, որ իրավունքի համակարգում երկար ժամանակ իրավական քաղաքականությունը թույլ չի տալիս որոշակի իրավական նորմերի մուտքը, որոնք, թեև, անհրաժեշտ են լինում թե՛ իրավունքի դիմամիկայի, թե՛ հասարակության կատարելագործման ու առաջընթացի համար, ք) շատ դեպքերում իրավական քաղաքականությունը ստիպված է լինում առաջ գնալ արտաքին և ներքին ազդեցություններին և ընդունել որոշ իրավական նորմեր՝ որպես իր իրավունքի համակարգի մաս, սակայն դա անելուց դրսևորվում է իրավական քաղաքականության հմտությունը և դիվանագիտությունը. օրինակ՝ միջազգային որևէ իրավական փաստաթուղթ վավերացնելիս կատարվում են վերապահումներ, որոնցով իրավական ակտը համապատասխանեցվում է ազգային իրավունքի համակարգին:

Հատկանիշ տասնմեկերորդ՝ փուլային անցում: **Կանոն՝** եթե համալիր հարմարվողական համակարգը չափազանց հեռու հրվի իր ինքնակազմակերպվող ծայրահեղ վիճակից կա՛մ հզոր գրգռման, կա՛մ ավելի թույլ գրգռումից կայուն ճնշման պատճառով, համակարգը կարող է մտնել ոչ գծային և պոտենցիալ անշրջելի շարժման մեջ, դեպի հնարավոր վարքագծերի նոր ամբողջություն: **Իրավական համակարգի օրինակ՝** 1980-ական թթ. վերջին և 1990-ական թթ. սկզբներին ամբողջ աշխարհակարգը և միջազգային իրավակարգը ցնցվեց ներքին և արտաքին ազդակների և համակարգային զարգացումների պատճառով փլուզվող խորհրդային կարգերից, ինչի հետևանքով ոչ միայն սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական զարգացումների ամբողջությունը մտան անշրջելի զարգացումների նոր փուլ, այլև այդ ամենը արտահայտող իրավական համակարգը աշխարհի գրեթե բոլոր երկրներում կրեց անշրջելի փոփոխություններ և մտավ զարգացման նոր ատտրակտորի ուղեգիծ: Նախկին համակարգի (աշխարհակարգի) քառսային համակարգ մտնելու պահը և դրանից դուրս գալու գործընթացը եղան այն արարող փուլը, որը պիտի կանխորոշեին հետագա զարգացման և կարգի ստեղծման ամբողջ գործընթացը՝ ձևավորելով ազատության, իրավունքի և պարտավորության նկատմամբ նոր տեսանկյուն:

Այժմ, հաշվի առնելով վերոնշյալը, փորձենք ներկայացնել իրավունքը՝ որպես համալիր համակարգ, ինչը կօգնի ընդարձակել իրավական երևույթների ավելի տեսանելի և հասկանալի դարձնելու մեր հնարավորությունները: Կատարված մտահանգումներն ավելի հասկանալի դարձնելու համար սկզբից ներակայացվում է **կառուցվածքային հիմնահարցը**, ապա՝ *ազդեցությունն համալիր (հարմարվողական) համակարգի կառուցվածքի վրա*, այնուհետև՝ իրավական համակարգի օրինակը:

1. Չգայունությունը նախնական պայմաններից: *Հետադարձ կապի, ոչգծայնության և ձևավորման պատճառով հարաբերականորեն փոքր փոփոխությունները սկզբնական պայմաններում կարող է առաջացնել հարաբերականորեն մեծ փոփոխություններ համակարգի դինամիկայում:* Օրինակ՝ անցումային և անկայուն փուլ մտած հասարակական համակարգի համար գրեթե բոլոր իրավական նշանակության որոշումները և ակտերը մեծ հնարավորություն ունեն ամբողջ իրավունքի համակարգի և նույնիսկ պետականության զարգացման վրա առեղծված ազդեցություն կատարելու:

2. Համապատասխանող վայրում (landscape) պայքարող խոչընդոտներ: Մի համակարգի բաղադրամասում համապատասխանեցնելուն ուղղված փոփոխությունները կարող են սահմանափակված լինեն մյուս համակարգի բաղադրամասերի հատկություննրով, որոնք նույնպես կառուցվել են համապատասխանությանը նպաստելու համար: Օրինակ՝ շրջակա միջավայրի կարգավորման խստացումն ունենում է տնտեսական ազդեցություններ՝ հանգեցնելով տնտեսական զարգացման որոշ ոլորտների սահմանափակումներին կամ ընդհանրապես՝ արգելմանը: Իսկ շուկայի վրա հիմնված իրավական լուծումները վտանգի տակ են դնում շրջակա միջավայրը:

3. Համաեվոյուցիային համապատասխանող միջավայր և «Կարմիր թագուհի» ազդեցությունը: *Ա համակարգի համապատասխանեցման բարեփոխումները հրահրում են հարմարվողական համաեվոյուցիոն շարժումներ այլ համակարգերում, որոնք կարող են բացառել Ա համակարգում առավել հարմարվողականությանը նպաստող նոր կերպարանքին ձգտող Ա համակարգի համապատասխանեցման հնարավորությունները:* Օրինակ՝ ՀՀ իրավունքի համակարգը ԵՄ իրավունքի համակարգին մոտարկելու գործընթացում հնարավոր են դեպքեր, օրինակ, երբ ՀՀ-ում ձևավորված ֆինանսակավարկային համակարգը, օգտվելով ֆինանսավարկային գործընթացների ԵՄ բարձր ստանդարտներից, սահմանափակի ոլորտում փոքր խաղացողների մուտքը և դրանով իսկ ամրապնդի սահմանափակ թվով որոշ խաղացողների գերիշխող դերը շուկայում: Արդյունքում որոշ ժամանակ անց ոլորտի ձևավորված մենաշնորհային իրականությունը շատ ավելի մեծ խոչընդոտներ կառաջացնի ԵՄ - ՀՀ ինտեգրման, այդ թվում իրավունքի համակարգերի մոտեցման գործընթացներում:

4. Համակարգի ամբողջական վարքագծի անհաշվարկելիություն, անճանաչելիություն: *Քանի որ ձևավորումը համակարգային իրավասության, բովանդակության երևույթ է, համակարգի վարքագիծը չի կարող հասկացվել առանձին մասի կամ մասերի խմբի ուսումնասիրությամբ:* Օրինակ՝ չի կարելի պատկերացնել իրավախախտումների ընդհանուր պատկերը՝ հետազոտելով մեկ գործ կամ նույնիսկ մեկ հանցագործությանը առնչվող բոլոր գործերը: Հասարակության արագընթաց զարգացող գործընթացները ճիշտ իրավական կարագվորման ենթարկելու համար անհրաժեշտ է առավել շատ հասկանալ ինչպես առանձին գործընթացի, այնպես էլ ընդհանուր գործընթացների համակարգի կոնկրետ

տեղը սոցիալական հսկայական փոխակապվածությունների մեջ և զարգացման շարժընթացը: Սակայն որքան լուրջ է հետազոտվում և տեղայնացվում իրավական նշանակություն ունեցող կոնկրետ գործընթացը, այնքան շատ է հեռանում դրա շարժընթացը ճշարտացիորեն պատկերացնելու հավանականությունը:

5. Համակարգի վիճակների անդառնալիություն: *Քանի որ ներկա համակարգի վիճակը արդյունք է ամբողջ տեղեկատվության, որ հոսել է համակարգի միջոցով բոլոր նախկին վիճակներում մինչև ներկայի այդ կետը, համակարգի դինամիկան չի կարող վերադարձվել դեպի անցյալ վիճակներ, այլ միայն դեկավարվել դեպի նոր ուղղություններով՝ ենթադրելով, թե ուր կտաներ, եթե այլ որոշումներ չընդունվեին:* Օրինակ՝ սրա պարզ օրինակն այն է, որ հարաբերությունը կարգավորող օրենքի վերացումը կամ նախադեպի վերանայումը չի կարող աշխարհը հետ տանել դեպի այն կետը, երբ այդ ակտը կամ նախկին կարգավորումը կիրառվել է: Այլ խոսքերով, այս կանոնը նշանակում է, որ անցյալի իրավական կոնկրետ կարգավորման փորձի (իր հնարավոր բոլոր տարբերակներով, այդ թվում՝ չկիրառված իրավունքով կամ կիրառելի այլ իրավունքով) գիտակցումն է միայն հնարավոր դարձնում ներկայում կամ ապագայում իրավական կարգավորման ամենից արդյունավետ տարբերակը ընտրել՝ խուսափելով նախկին սխալները կրկնելուց:

6. Ոչ մշտապես օպտիմիլացնող համապատասխանեցում: *Համախոսվողությունը համապատասխանող միջավայրային ազդեցության պատճառով գերակայող համապատասխանությունը չի կարող միշտ «փակվել ներսում» և փորձել վարվել այդպես, նմանապես չի կարող ասպացուցել հակաարդյունավետությունը:* Օրինակ՝ որքան էլ հնարավոր լինի կատարելագործել ոլորտի օրենսդրական կարգավորումը (օրինակ՝ շրջակա միջավայրի պաշտպանության, արտակարգ դրություններ և այլն) ոլորտի արագ զարգացումները շատ դեպքերում հնարավորություն չեն տալիս առաջնորդվելու առկա իրավական նորմերով՝ արդյունավետ կարգավորում ստանալու համար (բնական աղետներ և այլն): Ոլորտի օրենսդրական կարգավորման խստացումը շատ դեպքերում կարող է ունենալ հակառակ ազդեցությունը և օրենսդրական շատ նորմեր իրականում լինեն չգործող և ավելին՝ պարբերաբար խախտվող վերը նշված պատճառներով:

7. Անկանխատեսելի ապագայի վիճակներ: *Հաշվի առնելով բոլոր համալիր հարմարվողական համակարգային հատկությունները՝ համա-*

կարգի ապագա վիճակները և «մեծ» իրադարձությունները կանխատեսելի չեն հարաբերական ժամանակային հորիզոնում: Օրինակ՝ իրավաստեղծագործության յուրաքանչյուր դեպքում հնարավոր զարգացումները կանխատեսելու ունակություն է պահանջվում, սակայն որքան էլ մարդկային հոլիստիկ միտքը կարողանա պատկերացնել երևույթի զարգացման, վարքագծի կատարման հնարավոր տարբերակները, համալիր համակարգերը, որոնք հասարակական կյանքի գրեթե բոլոր ոլորտներում առկա են, իսկ անկայունության փուլում էլ ավելի են համալիր դառնում ժամանակի սեղմման պատճառով, շատ դեպքերում մարդկային մտածողությունից շատ ավելի արագ են զարգանում և ինքնակազմակերպվում: Արդյունքում կարգավորված հարաբերությունները հնարավոր հասարակական հարաբերությունների չնչին մասն են կազմում՝ ճանապարհ բացելով հասարակական զարգացման որոշ փուլերում ամենաթողության և մարդկային հարաբերությունների և արժեհամակարգի դեգրադացիային:

Այսպիսով, ասվածը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ «սիներգետիկական մեթոդների օգտագործումը համարվում է անհրաժեշտ տարր կիրառական իրավունքի ոլորտում: Ըստ էության, և՛ իրավաստեղծագործական և իրավակիրառական գործունեությունը պահանջում են իրավունքը դիտարկել նվազագույնը որպես բարդ համակարգ ուղղակի և հետադարձ կապերով»¹: Իրավունքի կենսագործման ընթացքում առաջացող խնդիրները, նույնաբնույթ հասարակական հարաբերություններ կարգավորող նորմերի բախումները (կոլիզիաները) և, ընդհանրապես, արդի իրավունքում առկա համալիր խնդիրները հիմնականում առաջանում են այն պատճառով, որ օրինաստեղծագործության սկզբնական փուլում հաշվի չեն առնվում մի շարք կարևոր գործոններ: Դրանց թվին կարելի է դասել հետևյալները՝ ինչպե՞ս պետք է համապատասխան նորմերը ներմուծվեն իրավունքի համակարգ, արդյոք դրանց ներմուծումը չի՞ հանգեցնի այլ նորմերի գործողության խեղաթյուրման, արդյոք նոր ստեղծվող նորմերը չե՞ն հակասում մինչ դրանց գոյությունն առկա իրավական համակարգի սկզբունքներին, արդյոք ժամանակահատվածը, որ ընտրված է իրավական համակարգ նորմի ներմուծման համար, հարմա՞ր է այդ գործողության համար, թե՞ կարող է հասարակական կյանքի զարգացումների ա-

¹ М.Г. Тирских. Право как объект применения синергетических методов, Академический юридический журнал, No 2 (28) (апрель — июнь) 2007, էջ 4-9, էջ 7.

րագացման պայմաններում տեղի ունենա ժամանակի սեղմման երևույթ, և յուրաքանչյուր նոր նորմի ստեղծումը մեծացնի պետաիրավական ճգնաժամի հավանականությունը, արդյոք իրավական այդ նորաստեղծ նորմը փոխկապվածության մեջ է գտնվում սոցիալական այլ նորմերի հետ, որոնք կարող են էական փոփոխության ենթարկվել ուղղակի կամ անուղղակի հետադարձ կապով, ինչն էլ մեծացնում է սոցիալ-պետական ճգնաժամերի հավանականությունը կամ նվազագույնը սնուցում դրանց, ինչպիսի՞ դեր ունի նորաստեղծ նորմը առկա ֆինանսատնտեսական համակարգի համար, քանի որ վերջինս է համարվում արդի պետությունների ամենադինամիկ և զգայուն ոլորտը, և որում փոքր փոփոխությունները հնարավորություն ունեն անսպասելի զարգացումներ առաջացնելու ամբողջ հասարակական համակեցությունում և այլն:

Արդի իրավունքի համալիրության գիտակցումը թույլ է տալիս կարևորել սիներգետիկ մոտեցման անհրաժեշտությունը իրավաբանական հետազոտություններ կատարելիս, ինչպես նաև պետության իրավաստեղծ, իրավակիրառ և իրավապահ գործառնությունները կյանքի կոչելիս: Այստեղ կարելի է առաջնահերթ համարել իրավաստեղծ ոլորտը, որտեղ գործող իրավաբանների համար առանձնահատուկ կարևորություն է ներկայացնում սիներգետիկ, համալիր մտածողությունը, քանի որ «իրավական նորմի ընդունը, առանց հաշվի առնելու ձևավորված հասարակական հարաբերությունները, կարող է հանգեցնել նվազագույնը այն բանի, որ նորմը չգործի, իսկ վատագույն դեպքում՝ սոցիալական լարվածության ուժեղացմանը և ճգնաժամային երևույթների աճին»¹:

Եվ, ընդհանրապես, սիներգետիկական մեթոդաբանությունն իրավունքի համակարգային ճանաչողության չափազանց կարևոր մասն է: Իրավունքի տեսության ավանդական մեթոդների հետ միասին, այն հնարավորություն է տալիս գիտակցելու իրավունքի համալիրությունը, առավել պարզ և տեսանելի դարձնելու և հետևաբար՝ գնահատելու տեղի ունեցող իրավական իրադարձությունները, դուրս բերելու դրանց օրինաչափությունները և առանձնահատկությունները, ինչպես նաև հնարավորություն է տալիս կատարելու ինչպես ամբողջությամբ իրավունքի համակարգի, այնպես էլ դրա առանձին տարրերի ֆուտուրոլոգիական վերլու-

¹ Демидова Н.Г. О возможности использования синергетики в правоведении, Вестник, Саратовский государственной академии права, ISSN 1561_9494, 2009, т.9 21-24, т.9 24:

ծություն՝ դրանով իսկ իրացնելով իրավունքի տեսության ֆուտուրոլոգիական գործառույթը: Հակառակ պարագայում, այսինքն՝ իրավունքի համալիրությունը չգիտակցելը կամ այդ համալիրությունը դասական գիտության մեթոդաբանությամբ ուսումնասիրելը դատապարտված է անհաջողության, իսկ նման ուսումնասիրության արդյունքում ստեղծված իրավունքը ավելի շատ բացասական, քան դրական դեր կարող է խաղալ համալիր սոցիալ-պետական հարաբերությունները հարգավորելու գործում:

Taron Simonyan

PhD student at the Chair of Theory and History of State and Law, YSU

THE COMPLEXITY OF CONTEMPORARY LAW. SYNERGETIC APPROACH

One of the main features of the contemporary law and legal system, in general, is their complex nature. In a transitional phase of evolution of societies and statehoods, when the whole system is unstable one, sometimes, behaving at the edge of chaos, the social behavior, statecraft and the norms regulating them are also under huge influence of instability.

The one who tries to research the contemporary law and legal system, to create law, apply norms of law in such a phase of evolution, will fall in the end, if s/he does not use the synergetic (complex systemic) approach/paradigm, as only this approach suggests the methodology dealing with complex, sometimes, chaotic systems.

The paper, bearing in mind all this, tries to define the important features of legal/law systems, which can only be seen and brought to light with the synergetic approach. And realizing the whole aspects of complex behavior of such systems, the paper suggests implementation mechanisms of the new methodology in the process of law-creation and law-application, in order to refrain from acting useless in those legal processes.